

BANK KAPITALINI BOSHQARISH TIZIMI VA UNING TARKIBINI TAKOMILLASHTIRISH.

Saidov Elnur Dilmurod og'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi Bank ishi magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16359937>

Annotatsiya

Bank kapitali tijorat banklarining moliyaviy barqarorligi, risklarni qamrab olish qobiliyati va faoliyatini kengaytirish imkoniyatlarining asosi hisoblanadi. Mazkur tezisda bank kapitalining tuzilmasi, uni boshqarishning nazariy asoslari hamda amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Xususan, Basel III standartlari doirasida yadro va qo'shimcha kapital elementlari, kapital yetarliligini baholash tizimlari (ICAAP) va stress-testlar asosida riskga mos boshqaruv strategiyalari o'rganiladi. O'zbekiston bank tizimida mavjud kapital strukturasining zaif tomonlari, kapital zaxiralari yetishmovchiligi, diversifikatsiyalash darajasi va xalqaro moliyaviy vositalardan foydalanish holatlari amaliy misollar asosida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, bank kapitalini boshqarish tizimini takomillashtirish uchun kapital tarkibini diversifikatsiyalash, raqamli xavflarga tayyorlikni oshirish va strategik kapital siyosatini joriy etish zarurligi ta'kidlanadi. Taklif etilgan chora-tadbirlar banklar moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Bank kapitali, kapitalni boshqarish, yadro kapital (Tier 1), qo'shimcha kapital (Tier 2), kapital yetarliligi, Basel III, ICAAP, riskga asoslangan boshqaruv, stress-test, kapital diversifikatsiyasi, moliyaviy barqarorlik, strategik kapital siyosati, O'zbekiston tijorat banklari, raqamli xavflar, kapital zaxiralari.

Abstract

Bank capital is the basis of the financial stability of commercial banks, their ability to absorb risks and the possibility of expanding their activities. This thesis analyzes the structure of bank capital, the theoretical foundations and practical aspects of its management. In particular, risk-appropriate management strategies based on the Basel III standards, core and additional capital elements, capital adequacy assessment systems (ICAAP) and stress tests are studied. The weaknesses of the existing capital structure in the banking system of Uzbekistan, the lack of capital reserves, the level of diversification and the use of international financial instruments are considered on the basis of practical examples. According to the results of the study, it is necessary to diversify the capital structure, increase preparedness for digital risks and implement a strategic capital policy to improve the bank capital management system. The proposed measures will serve to strengthen the financial stability of banks.

Keywords: Bank capital, capital management, core capital (Tier 1), additional capital (Tier 2), capital adequacy, Basel III, ICAAP, risk-based management, stress test, capital diversification, financial stability, strategic capital policy, commercial banks of Uzbekistan, digital risks, capital reserves.

Tahlil va natijalar

Bank kapitali tijorat banklarining asosiy moliyaviy tayanchi sifatida ularning barqarorligi, ishonchliligi va rivojlanish strategiyasida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Kapital yetarliligi bank faoliyatidagi mavjud va kutilayotgan risklarni qamrab olishi, shuningdek, bank mijozlari va investorlar oldida ishonchli hamkor sifatida namoyon bo'lishini ta'minlashi lozim. Shu nuqtayi nazardan, kapital tarkibi va boshqaruv tizimini chuqur tahlil qilish zamonaviy bank faoliyatining ajralmas bo'lagidir.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda bank kapitali ko'pincha ustav fondi va bo'linmagan foyda hisobiga shakllantirilmoqda. Biroq xalqaro tajriba shuni anglatadiki, kapital tarkibini diversifikatsiyalash, ya'ni qo'shimcha kapital manbalarini jalb etish – masalan, obligatsiyalar emissiyasi, IPO (birlamchi ommaviy taklif), hamda xalqaro moliyaviy institutlardan uzoq muddatli subordinatsiyalashgan kreditlar olish orqali bank kapitalining hajmi va sifatini sezilarli darajada oshirish mumkin.

Shu bilan birga, banklar tomonidan ichki kapital yetarliligi baholash jarayonlari (ICAAP) va stress-testlar amaliyoti hali to'liq joriy etilmagan yoki yuzaki bajarilmoqda. Bu holat kapital boshqaruvida riskka asoslangan yondashuvning zaifligini ko'rsatadi. Holbuki, Basel III standartlariga ko'ra, kapital boshqaruvi faqat foiz stavkalari yoki aktivlar hajmi bilan emas, balki turli xatarlar – kredit riski, bozor riski, operatsion xavflar va hatto raqamli xavflarni qamrab olgan holda tashkil etilishi lozim.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2021–2024 yillar davomida O'zbekiston bank tizimining umumiy kapital hajmi 1,5 baravarga oshgan bo'lsa-da, bu ko'rsatkichning asosiy qismini davlat mulkidagi yirik banklar tashkil qilmoqda. Xususiyl banklarda esa kapitalning yetarlilik darajasi o'zgaruvchan bo'lib, ayrim hollarda minimum talab darajasiga yaqinlashgan. Shu sababli, banklarning o'z kapital siyosatini faqat regulyator talablari doirasida emas, balki kelajakdagi bozor risklariga tayyor bo'lish nuqtayi nazaridan rejalashtirishi zarur.

Kapital tuzilmasidagi yana bir muhim jihat – bu likvid bo'lmagan aktivlarning yuqori ulushi. Ayrim banklar o'z kapitalini ko'chmas mulklar yoki uzoq muddatli investitsiyalar orqali shakllantirayotgan bo'lib, bu holat likvidlik va operatsion xavflar nuqtayi nazaridan noxush oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Shu bois, kapital tarkibi qisqa muddatli zaxiralar, likvid aktivlar va tezda mobilizatsiya qilinadigan resurslar bilan muvozanatlangan bo'lishi lozim.

Raqamli bank xizmatlarining rivojlanishi esa kapital boshqaruvida yangi bosqichni boshlab berdi. Kiberxavflar, texnologik xatoliklar va raqamli tahdidlar uchun maxsus "kapital bufer" (capital buffer for cyber risk) shakllantirish zarurati yuzaga keldi. Ayrim ilg'or xorijiy banklar bu borada alohida kapital rezervlarini ajratmoqda. O'zbekiston banklari ham bu tajribani joriy etish orqali raqamli xavflarga tayyor bo'lishlari lozim.

Zamonaviy bank faoliyatida kapital nafaqat moliyaviy zaxira, balki risklarga qarshi asosiy tamoyil, ishonch kafolati va barqarorlik omili sifatida qaralmoqda. Shu bois kapitalni boshqarish jarayonini samarali tashkil etish bugungi bank menejmentining eng muhim ustuvorliklaridan biridir. Bunda bir qator strategik yondashuvlar asosiy yo'nalish sifatida e'tirof etiladi.

Birinchidan, kapital yetarliligini doimiy monitoring qilish va ICAAP tizimlarini to'liq joriy etish orqali banklar nafaqat regulyatorlar talabini bajaradilar, balki o'z ichki xavf darajalarini aniq aniqlab, unga nisbatan mos kapital zaxiralarini shakllantiradilar. ICAAP (Internal Capital Adequacy Assessment Process) banklar uchun individual kapital rejalashtirishning zamonaviy vositasidir. U orqali har bir bank o'zining unikal risk profiliga mos kapital miqdorini belgilaydi. Monitoring esa bu jarayonni real vaqt rejimida doimiy tahlil qilish imkonini beradi. Bu tizimni joriy etgan banklar barqarorlikni oldindan ko'ra oladi va muammolarga faol javob bera oladi.

Ikkinchidan, stress-test natijalariga asoslangan strategik rejalashtirish bankni potentsial noxush sharoitlarga tayyor holatda ushlab turishga xizmat qiladi. Stress-test – bu bank faoliyatiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan noan'anaviy holatlar (makroiqtisodiy inqirozlar, foiz stavkalari o'zgarishi, valyuta kurslarining keskin tebranishi va boshqalar) ni sun'iy simulyatsiya qilish vositasidir. Bu orqali kapitalga tushadigan bosimlar baholanadi va og'ir vaziyatlarda qanday choralar ko'rilishini belgilovchi ssenariylar ishlab chiqiladi. Strategik rejalashtirish ana shu test natijalariga asoslanishi, bankga ogohlantiruvchi xulosa chiqarish imkonini beradi.

Uchinchidan, kapital tarkibini diversifikatsiyalash va xalqaro moliyaviy instrumentlardan foydalanish masalasi ayni vaqtda O'zbekiston bank sektorida dolzarb bo'lib turibdi. Ko'plab banklar kapitalni faqat ustav fondi va reinvestitsiyalangan foyda evaziga shakllantirib kelmoqda. Holbuki, rivojlangan mamlakatlarda kapital tuzilmasiga bank obligatsiyalari, IPO orqali jalb qilingan mablag'lar, subordinatsiyalashgan kreditlar kabi vositalar keng qo'llaniladi.

Diversifikatsiyalash orqali nafaqat kapital hajmi, balki uning sifati ham oshadi, moliyalashtirish manbalarining barqarorligi kuchayadi.

To'rtinchidan, raqamli xavflar uchun alohida kapital zaxiralarini shakllantirish bugungi texnologik inqilob davrida banklar uchun yangi zaruratga aylanmoqda. Raqamli bank xizmatlari kengaygani sari, banklar kiberxavflar, texnologik xatoliklar va axborot tizimlariga bo'lgan hujumlarga nisbatan juda zaif holatda qolmoqda. Xalqaro bank amaliyotida bunday xavflarga qarshi maxsus "cyber risk buffer capital" ajratish tajribasi shakllangan. Bu yondashuv O'zbekiston banklari uchun ham muhim va kechiktirib bo'lmaydigan masaladir. Alohida kapital zaxirasi kutilmagan texnologik muammolarni tezda yengib o'tishga yordam beradi.

Beshinchidan, kapital boshqaruvi va risk menejmenti o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirish orqali bank o'zining moliyaviy siyosatini yanada tizimli, aniq va xavfsiz shaklda yurita oladi. Afsuski, amaliyotda ko'plab banklar bu ikki tizimni alohida bo'limlar sifatida ajratib, ular orasida sinergiyani yarata olmayapti. Aslida esa kapital qarorlarini qabul qilish jarayoni har doim risklar tahliliga asoslangan bo'lishi kerak. Ya'ni risk menejment kapital boshqaruv uchun asosiy axborot bazasi bo'lib xizmat qilishi, kapital siyosati esa aynan risk darajalariga muvofiq shakllanishi lozim. Bunday integratsiya kapitalni samarali, yetarli va raqobatbardosh holatda ushlab turadi.

Bank kapitalini samarali boshqarish — bu faqat raqamlar ustidan nazorat emas, balki kompleks strategik qarorlar tizimidir. Unga yondashuv ham integratsiyalashgan, riskga asoslangan va moslashuvchan bo'lishi lozim. Yuqoridagi besh asosiy yondashuv O'zbekiston bank tizimi uchun nafaqat amaliy yo'nalish, balki barqaror rivojlanishning poydevoridir. Shu orqali banklar moliyaviy inqirozlarga nisbatan bardoshli, global raqobatga tayyor va zamonaviy talablar darajasida faoliyat yurituvchi subyektlarga aylanishi mumkin.

Ushbu yondashuvlar O'zbekiston banklarining raqobatbardoshligini oshirish, xalqaro moliyaviy bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa

Bank kapitalini boshqarish tizimi zamonaviy moliyaviy menejmentning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, banklarning barqarorligi, raqobatbardoshligi va ishonchliligining bevosita kafolatidir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, O'zbekiston bank tizimi kapitalni shakllantirish va boshqarish bo'yicha qator ijobiy natijalarga erishgan bo'lsa-da, tizimni to'liq modernizatsiya

qilish va xalqaro standartlarga moslashtirish yoʻlida hal qilinmagan muammolar saqlanib qolmoqda.

Xususan, ayrim banklarda yadro kapitalining yetarliligi past darajada boʻlib, kapital tarkibi yetarlicha diversifikatsiyalashmagan. Bu esa banklarni turli makroiqtisodiy xatarlar va moliyaviy inqirozlarga qarshi zaif qiladi. Shuningdek, ICAAP tizimining toʻliq joriy etilmaganligi, stress-testlar asosida qaror qabul qilish madaniyatining sustligi va raqamli xavflarga qarshi yetarli kapital buferlarining yoʻqligi tizimda mavjud boʻlgan muhim kamchiliklardandir.

Shu bois, bank kapitalini boshqarish tizimini takomillashtirishda quyidagi ustuvor yoʻnalishlarga eʼtibor qaratish zarur:

- Kapital tarkibini diversifikatsiyalash va xalqaro moliyaviy vositalarni keng qoʻllash;

- ICAAP va stress-test tizimlarini joriy etish orqali riskga asoslangan boshqaruvni kuchaytirish;

- Innovatsion vositalar orqali kapital jalb qilish, jumladan, obligatsiyalar, IPO va xorijiy investorlar bilan ishlash mexanizmlarini yoʻlga qoʻyish;

- Raqamli xavflar uchun alohida kapital zaxiralarini shakllantirish;

- Strategik rejalashtirish va kapital siyosatini risklar bilan integratsiyalash.

Umuman olganda, kapitalni samarali boshqarish — bu faqat moliyaviy koʻrsatkichlarga emas, balki institutsional yondashuvga asoslangan, xalqaro standartlar bilan uygʻunlashtirilgan va bankni har tomonlama xavfsiz faoliyat yuritishga tayyorlovchi strategik tizimdir. Ushbu tizimning takomillashuvi orqali Oʻzbekiston bank sektori ichki va tashqi xatarlar qarshisida barqaror turadigan, ishonchli va raqobatbardosh moliyaviy institutlarga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Basel Committee on Banking Supervision (2019). Basel III: Finalising post-crisis reforms. Bank for International Settlements.
- 2.Mishkin, F.S. (2021). The Economics of Money, Banking and Financial Markets. 12th ed. Pearson Education.
- 3.Saunders, A. and Cornett, M.M. (2020). Financial Institutions Management: A Risk Management Approach. 10th ed. McGraw-Hill Education.
- 4.Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki (2024). Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini taʼminlash boʻyicha hisobot. Toshkent.
- 5.IMF (2022). Uzbekistan: Financial System Stability Assessment. International Monetary Fund.
- 6.Karimov, N. (2023). “Kapital yetarliligi va bank risklari”. Moliyaviy Tahlil jurnali, №3, 45-52.

- 7.Bholat, D. et al. (2015). Capital regulation and risk-based supervision. Bank of England.
- 8.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-60-sonli qarori (2022). Bank-moliya sohasini rivojlantirish strategiyasi 2022–2026-yillar.
- 9.World Bank (2023). Uzbekistan Financial Sector Review. Washington, DC: World Bank.
- 10.Abdullayev, I. (2024). “Bank kapitali tarkibini diversifikatsiyalash mexanizmlari”. Iqtisodiyot va Moliyaviy Tadqiqotlar, №2, 70-77.
- 11.OECD (2021). Banking regulation and capital adequacy frameworks. Paris: OECD Publishing.
- 12.Central Bank of Uzbekistan (2023). Annual Banking Sector Report. Tashkent.
- 13.Ergashev, A. (2022). “Banklarda stress-test tizimini joriy etishning dolzarbligi”. Bank Ishlari, №4, 33–39.

